

בשופלוק

זה נשמע טוב יותר

בחבל פרנקוניה שבלב גרמניה, שוכן הכפר שופלוק | המתגוררים בו, מדברים בשפה שהמציאו היהודים, כדי שהגויים לא יבינו | אבל היהודים עזבו והשפה נותרה: התושבים קוראים לעצמם 'שייגעצים', הכנסייה מכונה ה'וייס-טימאע' (הטומאה הלבנה), לסמל השתי וערב הם קוראים 'צלם' ולכומר - 'גלח' | יושבי ה'מדינה' (הכפר) הזמינו מיד את צוות 'משפחה' ל'יושבטעס' (הבר המקומי) כדי לכבדם ב'שייכר' (בירה) וב'שוירך' (שנפס) | לא מאמינים, זהירות, אנו כבר מזמנים אליכם את ה'שויפט' (ראש העיר)

אהרן גרנות-גרנביץ, שופלוק, גרמניה

צילום: יונן פוקס

וונים עזים שטפו את העמק הגרמני המבודד, המורכב משדות, גידולים ובתים כפריים בעלי מראה ציורי. האזור כולו צבוע בשלל אורות מסנוורים. בין השדות המוריקים מתוחים שבילים שחורים ולצידם בתים כפריים גדולים וקטנים, אדומי רעפים. את הכל עטפו ירקות העצים והאוויר המדהים.

אבל כל זה היה רק המעטפת למה שנגלה בתוך מתחם היופי הבראשיתי.

במרכז העיירה שופלוך, בין החנויות ובתי המידות הנאים, גילינו את צעירי העיירה היושבים ב'בר' המקומי ולוגמים להנאתם בירה. קרבנו אליהם. עוד בארץ שמענו על שפתם המיוחדת. חיפשנו את זקני הכפר כדי לשאול אותם האם אמת הדבר. אבל מי צריך את הזקנים: הצעירים שדיברו עמנו בהתלהבות סיפקו מייד את התשובה. בשופלוך מדברים התושבים בשפה מיוחדת. גרמנית נגיב מיוחד, ששורה במילים רבות שהטמיעו בני הקהילה היהודית שפעלה במקום לפני הרבה מאוד שנים.

"היי", קרא לעברנו צעיר אחד, "מיין שייגע'ץ", כשכוונתו לומר, "חבר שלי". כשהבין כי איננו מפרשים אל נכון את המילה 'שייגע'ץ' במשמעותה המקומית, הסביר: "שייגע'ץ איז א פריינד", כלומר: 'שייגע'ץ' הוא 'חבר'. מסתבר, כי יהודי העיירה שהיו ונטשו, היו מכנים את תושבי הכפר כ'שייגע'צים', ואלה לא ממש הבינו את העוקץ שבדבר.

"קום זיך ביי די יוישבע'ס", הזמינו אותנו צעירי העיירה בעליזות ל'בר' המקומי. כלומר, בואו שבו עמנו ב'יושבע'ס'. ל'בר' שלהם הם קוראים במילה 'יושבע'ס', כלומר במקום שבו הם יושבים. צעדנו המומים אחרי הצעירים החביבים, והם הזמינו לנו במסעדה המקומית לא פחות ולא יותר מ'שייכער', כלומר בירה-שיכר, והציעו לנו לטעום מה'שוירף' - המשקה החריף והשורף - השנפס. ייתכן גם שהמקור הקדום יותר התבסס על היי"ש, היין-שרף. כך או כך, טרם הספקנו להגיב, ושייגע'ץ מקומי כבר מזג לכוסותינו מלוא המשקה. אבל אנחנו סירבנו בנימוס לשתות. כשלא הבין מדוע, הגיב: "זה לא הרבה, רק 'פיצלה', אמר בחביבות.

אכן, המושגים שהכניסו היהודים לשפה המקומית ממשיכים להתגלגל בסמטאות וברחובות של הכפר הנידח הזה.

■ אתם מודעים לכך שאתם מדברים בשפה מוזרה ומיוחדת?

"בוודאי", ענו הצעירים שסביבנו, כולם צעירים אך כולם דוברים נלהבים של השפה המיוחדת הזאת, הנקראת בפי כל, 'לְכֹאָוִיִּשׁ' או 'לְכוִיִּדִישׁ' (Lachojdisch). (ולא נפתע אם זהו גם קיצור של 'לשון הקודש' בהגייה האידוּשִׁית).

"יש לנו שפה מיוחדת, שימרנו אותה. בכפר כולנו מדברים אותה - והכל בגלל ה'שויפֿט', אתם חייבים לבוא לכאן מחר כדי להכיר את ה'שויפֿט' שלנו", התחנן אדני פואוט, הצעיר שהוביל אותנו. לא האמנו למה ששומעות אוזנו, שויפֿט? מיהו השופֿט? התברר כי כך קוראים כאן בלכוּידיש לראש העיר, שופֿט. ליד הכֶּר שבו ישבו נמצא ה'שויפֿט האוֹז', כלומר העירייה, או יותר נכון, המועצה המקומית. "אתם חייבים להכיר אותנו", התחנן אנדי. רק בשל העובדה שהיינו בעיצומו של מסע כתבות ולוֹ"ז צפוף נאלצנו שלא להיענות לבקשתו.

"אולי תישארו כאן בכפר ללינת לילה", הציע לפתע, "יש לנו 'יושפעז' יפה מאוד", הסביר, ולא ידענו מהו ה'יושפעז'. במקום הסבר, נטל אותנו אנדי אל מחוץ לבית הקפה והולך אותנו ברחובות הקטנים והיפהפיים, עד שהגענו למבנה קטן. "זה ה'יושפעז' שלנו", הציג בגאווה את בית המלון הקטן המארח אורחים מזדמנים ללינת לילה.

אנדי כמובן לא ידע להסביר איך קיבל בית המלון את השם 'יושפעז' בלכוּידיש, שאותה הוא דובר אבל אחרי רגע ושניים, תפסנו: יושפעז הוא כמובן אושפיז, אושפיזין, אורחים.

"כדאי לכם להישאר כאן", הפציר בנו, "תראו איזה 'מיטעס' יש כאן", הראה לנו בחדרים את המיטות. אלא שבלכוּידיש 'מיטעס' הוא לא 'מיטות' ברבים אלא 'מיטה' ביחיד. "קודם כל", ניסה להסביר, "אתם תראו את ה'שויפֿט' בפעולה, תוכלו לדבר גם עם זקני העיירה, שיוכלו לספר לכם כיצד נוצר הניב הכל כך מיוחד. הם גם יספרו לכם על הקהילה היהודית שהייתה כאן", הסביר, וכך תוכלו להכיר אותנו. וגם...", אמר בביישנות, "אנחנו כל כך רוצים להכיר יהודים מארץ ישראל..."

"חוץ מזה", לחש על אוזנינו כממתיק סוד, "בבוקר הם אופים כאן 'ברוכעס' טעימים מאוד, אין כאלה 'ברוכעס' בכל העולם כולו. הפעם, קלטנו והבנו: 'ברוכעס' הלא הם ברכות. כך כינו היהודים בעבר את חלות השבת - 'ברכות' שעליהן בוצעים את ברכת 'מוציא' אחר שנטילים ידיים בברכה נוספת - וכך ממשיכים תושבי שופלוך לכנות את לחמיהם בלי שיבינו מדוע. "אנחנו קוראים ללחמים האלה גם 'תאשער'", הסביר הצעיר, ואנחנו שברנו את ראשנו לפשר המושג. רק מששבנו לארץ וסיפרנו למומחים על התופעה שאותה גילינו, גילו לנו כי פשר השם 'תאשער' הוא 'תעשיר', על שם הפסוק, 'ברכת ד' היא תעשיר'.

משגברו לבטינו, החליט לקחתנו לסיור נוסף ברחובות העיירה, אולי נראה את יופייה ונתרצה. "מהו הבניין הזה?" שאלנו את מארחנו למראה בניין יפה במרכז העיירה. "זהו ה'וויס-טימאע' שלנו, הצביע על הבניין, לא שמעתם על ה'וויס טימאע' התפלא, ומיד תרגם לאנגלית 'Church' כלומר כנסייה, בדיוק כפי שהיהודים כינו אותה, בית הטומאה. בירור לאחר חזרתנו לארץ העלה, כי שם זה נולד משום שלעיר הגרמנית 'וויס-קיךקען' [כנסייה לבנה] קראו היהודים מאותה סיבה 'וויסע טמָאָה', דהיינו הטומאה הלבנה, כפי שכונתה הכנסייה בלכוּידיש.

"שים לב לצעיילים שישם לב לצעיילים היפה שיש כאן", הראה אנדי על סמל השתי

"אנדי כמובן לא ידע להסביר איך קיבל בית המלון את השם 'יושפעז' בלכוּידיש, שאותה הוא דובר. אבל אחרי רגע ושניים, תפסנו: יושפעז הוא כמובן אושפיז, אושפיזין, אורחים"

שיח ב'לכוּידיש'

מנגד, תושבי הכפר גאים מאוד בשפתם החדשה-ישנה.

וערב. אז הבנו שלסמל הזה הם קוראים בשם שהיהודים קראו לו, 'צ'יילעס'. לא רבים יודעים שהעיירה צ'עהלים היא בעצם תרגום יהודי ל'דויטש-קרויץ', מכיון ש'קרויץ' זה צלב בגרמנית, והיהודים לא רצו להוציא את המלה מפיהם, לכן קראו לה 'צעהלים' שפירושו 'צ'לם'. בדיוק כמו בלכוידיש.

■ ומה אתם עושים כאן, ב'וויס-טימאע'?

"אתה לא יודע מה עושים בוויס טימאע"? התפלא הצעיר משאלת-הבור שלי: "ה'גלח' שלנו מגיע לכאן ועושה איתנו את התיפלע", כך ממש. את הכומר שלהם הם מכנים בשם שבו כינו אותו היהודים, שם גנאי, וכך גם לתפלתם הם קוראים 'תיפלה', בדיוק כפי שכינו אותה היהודים.

פֵּיִסֵּל כָּל תְּמוּנָה

משהבין אנדי כי מחר לא נגיע כנראה, לקח אותנו מיד לבית הכנסת היהודי שנותר במקום, הסגור כיום, ואי אפשר להיכנס אליו. הוא לקח אותנו גם לבית הקברות הגדול, שמצבותיו הרבות הסדורות בשורה מעידות שפעם היו כאן חיים יהודיים תוססים. בדרך נטפל אלינו שיכור שתבע מאיתנו כסף, כמובן, לא נעתרנו. "אה", אמר אנדי בזלזול, "אל תשימו לב אליו הוא סתם 'פֵּגֶע-רֵעֵ', אמר בניב האשכנזי הידוע.

כך הלכנו וסובבנו ברחובות ה'מְדִינָה' – הכפר, כשהצלם ינון פוקס לא מפסיק לתקתק. 'צ'לם, צ'לם', עודד אותו הצעיר. "תעשה לי גם בבקשה 'פֵּיִסֵּל'". לנוכח הרמת הגבה שלנו, הסביר מיד הצעיר, ש'פֵּיִסֵּל' היא תמונה 'כנראה מתוך ההקבלה בפסוק, 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה'. "3,000 איש גרים ב'מְדִינָה' שלנו", הסביר אנדי ואנחנו כבר הבנו, כאמור, ש'מְדִינָה' בלכוידיש הוא כפר או לפחות מחוז. "השם הרשמי של הכפר הוא Medine schopfloch. מאז שאנחנו קטנים לימדו אותנו את השפה הזאת. זאת הייחודיות שלנו, הדיבור בניב הזה והשימוש שאנחנו עושים במילים האלה", הסביר. ו- כן, הוא יודע שמקורם של מילים רבות הם מלשון הקודש ומהעם היהודי. השפה שבה דיברנו היא עוד לא כלום. סיירנו בכפר מספר שעות וגילינו שאדם חצוף הוא 'בֵּל-חיצפע' (בעל חוצפה, אבל הגויים משמיטים את הע'), ושרוצח הוא 'הֶרְגֶּעֶנְעֵן' כלומר מי שהורג, ושוחט הוא 'שֶׁעֶקֶטֶעֶן'. מי שהפך ל'גאנעף' כלומר לגנב, המשטרה עוצרת אותו ומכניסה אותו ל'תְּפִיסֶע', כלומר למקום שבו תופסים, בית הכלא. מי שירד מנכסיו או נגנב ממנו רכוש, חטף בלכוידיש 'מֶקֶע' כלומר מכה. שלא לדבר שמי

וערב. אז הבנו שלסמל הזה הם קוראים בשם שהיהודים קראו לו, 'צ'יילעס'. לא רבים יודעים שהעיירה צ'עהלים היא בעצם תרגום יהודי ל'דויטש-קרויץ', מכיון ש'קרויץ' זה צלב בגרמנית, והיהודים לא רצו להוציא את המלה מפהם, לכן קראו לה 'צעהלים' שפירושו 'צ'לם'. בדיוק כמו בלכוידיש.

■ ומה אתם עושים כאן, ב'וויס-טימאע'?"
"אתה לא יודע מה עושים בוויס טימאע?"
התפלא הצעיר משאלת-הבור שלי: "ה'גלח' שלנו מגיע לכאן ועושה איתנו את התיפלע", כך ממש. את הכומר שלהם הם מכנים בשם שבו כינו אותו היהודים, שם גנאי, וכך גם לתפלתם הם קוראים 'תיפלה', בדיוק כפי שכינו אותה היהודים.

פֵּייסֶל כל תמונה

משהבין אנדי כי מחר לא נגיע כנראה, לקח אותנו מיד לבית הכנסת היהודי שנותר במקום, הסגור כיום, ואי אפשר להיכנס אליו. הוא לקח אותנו גם לבית הקברות הגדול, שמצבותיו הרבות הסדורות בשורה מעידות שפעם היו כאן חיים יהודיים תוססים. בדרך נטפל אלינו שיכור שתבע מאיתנו כסף, כמובן, לא נעתרנו. "אה", אמר אנדי בזלזול, "אל תשימו לב אליו הוא סתם 'פֵּגע-רֵע'", אמר בניב האשכנזי הידוע.

כך הלכנו וסובבנו ברחובות ה'מדינה' - הכפר, כשהצלם ינון פוקס לא מפסיק לתקתק. 'צ'לם, צ'לם', עודד אותו הצעיר. "תעשה לי גם בבקשה 'פֵּייסֶל'". לנוכח הרמת הגבה שלנו, הסביר מיד הצעיר, ש'פֵּייסֶל' היא תמונה 'כנראה מתוך ההקבלה בפסוק, 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה'. "3,000 איש גרים ב'מדינה' שלנו", הסביר אנדי ואנחנו כבר הבנו, כאמור, ש'מדינה' בלכוידיש הוא כפר או לפחות מחוז. "השם הרשמי של הכפר הוא Medine schopfloch. מאז שאנחנו קטנים לימדו אותנו את השפה הזאת. זאת הייחודיות שלנו, הדיבור בניב הזה והשימוש שאנחנו עושים במילים האלה", הסביר. ו- כן, הוא יודע שמקורם של מילים רבות הם מלשון הקודש ומהעם היהודי. השפה שבה דיברנו היא עוד לא כלום. סיירנו בכפר מספר שעות וגילינו שאדם חצוף הוא 'בל-חיצפע' (בעל חוצפה, אבל הגויים משמיטים את הע'), ושרוצח הוא 'הרֵגענען' כלומר מי שהורג, ושוחט הוא 'שעֵקטען'. מי שהפך ל'גאנעף' כלומר לגנב, המשטרה עוצרת אותו ומכניסה אותו ל'תפיסע', כלומר למקום שבו תופסים, בית הכלא. מי שירד מנכסיו או נגנב ממנו רכוש, חטף בלכוידיש 'מֵקע' כלומר מכה. שלא לדבר שמי

שמדבר לעניין, מדבר 'תכל'ס' - כנגזרת מלשון תכלית, אבל זו כבר מילה שהפכה לבינלאומית. שני בעלי עסקים שעשו ביניהם שותפות, בלכוידיש נחשבים כמי שעשו 'שותפּעס'. בעל תואר אצולה מכונה כאן בעל 'ש'ר'רע' כלומר בעל שררה. לכלב קוראים כאן 'כּיילען' וזנב יכונה כאן 'זאָנען' והאיש שאצלו קונים כאן את הבשר (בשר פיגולים כמובן) הוא 'קצן', כלומר קצב. אחרי ששני בעלי עסקים בכפר חותמים על חוזה הם מברכים זה את זה ב'מזל-וברוכע'. זאת ועוד, המלה חושם, בלכוידיש פירושה חרש. בעברית של היום חושם הוא כינוי לטימש, אולי בעקבות סיפורי הילדים על חושם. אבל הגרסה הלכוידיית היא הנכונה, שכן חושם הוא - בשיבוש קל - שמו של חושים בן דן, שחז"ל מספרים עליו כי לא היה שומע.

כך גם עם המלה לץ, שפירושה בלכוידיש - רשע, כמו המשמעות האמיתית שלה בלשון המקרא, ולא כמשמעותה בעברית של היום - בדיחן ובעל חוש הומור.

ויש עוד: לאוקיינוס קוראים כאן 'ים גדעל'; כוונה היא כּוּנָה (כּוּנָה), לא-יצלח הוא לואו-חייפן (ללא הנאה, ללא תועלת, בחולם ייקי), מי שירד

בגרמניה. שם היתה האידיש קרובה למדי לגרמנית, ובמיוחד היידיש דווייטש, שלעתים לא היתה אלא ניב שונה קצת של גרמנית, והגוי הממוצע יכול היה להבין אותה מהר מאוד, עם קצת הרגל ומאמץ. לכן, היו חייבים להכניס לשפה ביטויים שונים שנלקחו מלשון הקודש, על מנת שהגויים לא יבינו בכל מקום שהיהודים דיברו בשפת יושבי הארץ, היו להם 'קודים' מיוחדים, למקרים שהם לא רצו שהגויים יבינו את דבריהם. לאותו האיש, יימח שמו, היה מבחר כינויים אצל היהודים, החל ב'אותו האיש' המפורסם, וכלה בכינויים מחמיאים פחות, כמו התלוי ועוד.

השפה היה ונשמת. הכניסה לשופלוך

שיח יידי

הנה תעתיק של שתי שיחות מהקדמת מילוני של הופמן, האחת: הודעה של מישהו בעניין המצב הכספי של הקופה הקהילתית כנראה, והשניה: שיחה בין שני תושבי שופלוך.

א: 'ש'לם על'כם אונד ברוך ה'בא. כאן אין דער קהל מדינה, אני ורדע אינען היום אס ערב שון שמוסקען וו די ברזל דאס מעות ה'לט. ובתרגום מדויק לעברית: שלום עליכם, וברוך הבא. כאן בקהילת העיר, אני היום בערב כבר אדבר היכן 'ברזל הכסף' אוחז.

שימו לב לכמות הגדולה של המילים העבריות בתוך היידיש-דווייטש: שלום עליכם, ברוך הבא. 'קהל' [בקמץ ספרדי], מדינה, אני, היום, ערב, מעות, ברזל - כנראה קופת הקהילה. וכמובן המלה המוכרת גם לנו, 'שמוסקען' שפירושה לשוחח או לדבר. והיא כנראה גלגול משמעות מן המלה בלשון הקודש 'שמועה', או מהרבים שלה: 'שמועות'. ב: 'הלו שורש, קומקט דו פון דער מלאכה?' - 'נא, איך קום פון צוקען'.

'נאס שמוקט דיינע משבוחה דצו?'
'נען איך מ'ל האב, אונד גנוגענד מעות היים ברינגע, נימט מיינע אשה דען שלמזל. וען ניכט, דאן גיבט עס צוף'.
תרגום:

שלום ג'ורג, אתה בא מן העבודה [מלאכה]? - לא, אני בא ממשחק הקלפים.

מה אומרת ה'משפוחה' שלך על כך?
כשיש לי מזל, ואני מביא מספיק 'מעות' הביתה, לוקחת אשתי את השלמזל (כלומר: היא מקבלת אותי בהשלמה). אבל אם לא, אז מגיע הסוף. (צוף = סוף, בחילוף ס/צ).

המלה 'שלמזל', המוכרת לנו היטב, שימושית מאוד בשופלוך, וכמובן 'שלמיל' (שלומיאל), 'שלמיליג' לעשות דבר בשלומיאליות, או שלמאקען. ודרך אגב, רק בגלל הגרמנית אנו יכולים לדעת פירושה של שלימזל ושלומיאל: המלה 'שלים' בגרמנית, פירושה גרוע, רע. ו'שלים מזל' שהתחבר ל'שלימזל' הוא בעל מזל רע וגרוע. מכאן ועד לתפיסת השם 'שלומיאל' ככינוי ללא יוצלח, הדרך קצרה.

ולמרות שכאמור, עוד לפני בואנו לשופלוך שמענו על התופעה, אין כמו לראותה בעיניים, לשמוע את המילים העבריות המוזרות האלה מתגלגלות במבטא גרמני מפיותיהם של גויים, הצוחקים על עצמם בלי משים. במקום מסויים, אולי זו הנקמה היהודית המתוקה ב'שיגעונים', מי שמיררו את חייהם של כה הרבה יהודים. ■

צעיר נקרא שם 'צואר-בגד', טבק מכונה 'עיישב' וסיגריה מכונה 'שרפה' עיישב' או אפילו 'שרפה' לחוד. האדם הגבוה כונה 'לולב', או 'והוא רחום'... מאי משמע 'והוא רחום'? ארוך כמו ה'והוא רחום' של שני וחמישי

שער בית העלמין היהודי

אחרות. עד היום יש יהודים תושבי שופלוך בארה"ב ובאירופה. אולם זקני שופלוך לא שכחו את השפה והמשיכו לדבר בה בינם לבין עצמם, למרות שהדור הצעיר כבר לא הכיר אותה כלל. מן הסתם, היתה שפה זו שוקעת בתהום הנשייה, והולכת בדרכם של ניבים מניבים שונים, שהיו מדוברים בכל מיני מקומות, אלא שלמזלה, קמו לה כמה 'משוגעים לדבר', ובהם אדם ששמו הנס ריינר הופמן. הופמן היה ראש המועצה של שופלוך במשך תקופה, והשקיע רבות בשימורה של השפה. הוא מסר עליה קורסים והרצאות, ואף הוציא מילון גרמני/לכודי, המסביר בגרמנית את משמעותן של כל המילים הלכודיות שהצליח לתעד. הוא נחל הצלחה מסוימת, השפה קיבלה פרסום - לפחות בגרמניה, ושופלוך אף הפכה לאתר תיירות בעקבות כך.

מה גרם לצמיחתה של הלכודיזם? היהודים הם עם, שמתוך היכרות עם שכניו, היו לו הרבה סיבות טובות לרצות שהם לא יבינו את שפתו. בארצות כגון פולין ורוסיה היה זה באופן טבעי: רוב היהודים לא ידעו את שפת הארץ, הגויים לא הבינו את האידיש שלהם, וממילא היה קיים חייץ גדול בינם לבין הגויים תושבי המקום. שונה היה המצב

המפסיס הוא 'משוגענער', וילד טוב בשופלוך מביא להוריו נעס. לציבור רב קוראים כאן בדיוק כמו במאה שערים, עאולם כמו עוילעם, ולחוצפן יש 'עזת פנעם'. אם מישהו נתקל בבעיה אז יש לו קאשע (בעיה), ובין אנשי עסקים יש קינשינע, כלומר קנאה-ושנאה... מארחינו הזכירו שוב ושוב בהנאה, שלחיה המחטטת במתקני האשפה קוראים כאן 'שונרעס' (חתול).

שפה נולדה

אז, איך החלה התופעה המשעשעת הזאת? מתברר כי יהודים רבים גרו בשופלוך. שם אכן דיברו גרמנית בניב מקומי מיוחד, אלא שלתוכה הכניסו היהודים מילים, רמזים וביטויים בלשון הקודש. עד שמי שאינו יהודי אינו אמור להבין את המילים האלה, ובוודאי שלא את הרמזים. השפה הצליחה והתבססה כל כך, עד שגויי שופלוך עצמם התחילו לדבר בשפה זו, והיא הפכה לניב מקומי. הגויים כמובן לא הבינו את המילים מתוך המקור, אך תפסו את משמעותן לפי ההקשר.

מילים רבות לא היו ייחודיות לשופלוך בלבד, אלא ליהודי גרמניה, ובעיקר לאלו הכפריים שהמשיכו במסורת אבות בלי השפעת ההתבוללות, שפשתה בערים הגדולות, השתמשו בביטויים רבים שמקורם בלשון הקודש. אולי הן נוצרו בשופלוך, יותר סביר להניח שזכויות היוצרים שייכות לכל המדינה בשווה, אלא שבשופלוך השפה הפכה למשהו מגובש יותר. היו להם הרבה מילים שהם המציאו במודע, ובעיקר, גם הגויים התחילו לשוחח בה.

בשופלוך גרו יהודים מאות שנים, עד שעלה עליהם הכורת בשואה הנאצית. היו כאלו שעזבו קודם לכן או הצליחו לברוח והיגרו לארצות

מ'פְּנֵעַם-צוּפְפֶּעַר'

ליהודי שופלוך הקדמונים היה,

עד 'פְּפוּרָה הַיְנִידֵל'

מסתבר, חוש הומור לא רע • רוצים הוכחה? הנה כמה ביטויים מפולפלים מתוך 'מילון השפה הלכודית'

לכודיש היא אידיש-דווייטש שנכנסו בה מאות רבות של מילים עבריות, לצורתן, או בלבוש אידי ובשיבושים קשים. חלחול מילים עבריות לתוך האידיש הוא מעצם טבעה של האידיש, וזה מה שמגדיר אותה בתור שפה. אבל הלכודיש היא תופעה מוקצנת, שכמדומה לא היה כמוה בשום קיבוץ יהודי בתפוצות ישראל. היא נראית ממש סיפור דמיוני, לולא שהיא מאומתת מבחינה עובדתית ושימשה נושא למחקרים של חוקרי האידיש.

מילים רבות לא היו ייחודיות לתושבי שופלוך בלבד, אלא ליהודי גרמניה, ובעיקר הכפריים שהמשיכו במסורת אבות בלי השפעת ההתבוללות שפשתה בערים הגדולות, והשתמשו בביטויים רבים שמקורן בלשון הקודש. אולי הן נוצרו בשופלוך, יותר סביר להניח שזכויות היוצרים שייכות לכל המדינה שווה בשווה, אלא שבשופלוך השפה הפכה למשהו מגובש יותר, היו להם הרבה מילים שהם המציאו במודע, ובעיקר, גם הגויים התחילו לשוחח בה.

בשופלוך גרו יהודים מאות שנים, עד שעלה עליהם הכורת בשואה הנאצית. היו כאלו שעזבו קודם לכן או הצליחו לברוח והיגרו לארצות אחרות. עד היום יש עדיין יהודים יוצאי שופלוך בארה"ב ובאירופה. אולם זקני שופלוך לא שכחו את השפה והמשיכו לדבר בה בינם לבין עצמם. למרות שהדור הצעיר כבר לא הכיר אותה כלל. רבות מן המילים ששימשו את יהודי העיירה, משמשות עד עצם היום הזה את תושבי המקום הגויים (כמובא בהרחבה בכתבה).

מה הסיבות להיווצרותה של שפה כזו? אחת ההשערות מצביעות על רצון יהודי קדום למנוע מהגוי המקומי - שתפס בקלות את האידיש דווייטש - להבין את המדובר. והיו לא מעט סוגי 'קודים פנימיים' כאלה בכל תפוצות ישראל. אבל מן הסתם זו לא הסיבה היחידה. בכל חברה נוצרים קודים פנימיים מסיבות

שונות ומשונות. לעתים זו בדיחה שמצליחה להכות שורש, ולעתים סתם הגאיה להמציא מילים חדשות. יהיה ההסבר אשר יהיה: השפה הלכה והתמסדה, ולבסוף הגויים עצמם אימצו אותה ודיברו בה. וגם הם הוסיפו סירוסים ושיבושים משלהם.

איך אומרים צעיף בלכודיש? ואיך אומרים סיגריה? ואיך אומרים 'אדם גבוה'? ובכן, צעיף נקרא שם 'צואר-בגד', טבק היה מכונה 'עיישב' וסיגריה היתה מכונה 'שרפה עיישב' או אפילו 'שרפה' לחוד. האדם הגבוה כונה 'לולב', או 'הוא רחום'... מאי משמע 'הוא רחום'? ארוך כמו 'הוא רחום' של שני וחמישי... מאותה סיבה נצמד הכינוי 'יום כיפור' ליום ארוך שאינו נגמר.

ואגב, הכינוי 'צוי' היה שייך גם לאדם נס ונבער - גם אם היה יהודי. כמו כן הוא כונה גר, גיס. הביטוי האחרון פירושו אולי 'איש גייסות', כלומר חייל. שכן החייל היה סמל לאדם נס וריקא. וכינויו בלכודיש היה גם 'ריק', זולת הכינוי 'בלמחמה' דהיינו 'בעל מלחמה'.

ומה זה 'שחרמיס'? קפה, כלומר: מים שחורים. ו'ארץ תפוחים' - כמובן תפוחי אדמה. ואיך אומרים אף בלכודיש? אז כמובן שאומרים 'חאוטע' שהוא שיבוש של 'חוטם'. אבל גם 'שופר'... והמבין יבין. פעמים לא מעטות קשה לעקוב אחר חוט המחשבה שהוביל ליצירתו של ביטוי מסוים. התחלופי למה חדש' בלכודיש היה 'לכה דודי'! למה ומדוע? לא יודע. כך גם קשה להבין את הביטוי המקובל שם כשימשהו נכנס לחדר: 'יקום מורקן'

או 'אליענאבע' שהוא שיבוש של אליהו הנביא. זקן נקרא בלכודיש - טפל. מדוע? היה אפשר אולי לומר שזקן נחשב כמיותר וטפל, אבל גם עיר עתיקה נקראת 'טפל מקעס' [מקום טפל].

ומה זה שיידיקעס? - שאר ירקות, והכוונה: גיבוב של חפצים קטנים. שרובם הם 'לא-הייפן', דהיינו שאין בהם צורך. ביטוי אחר הוא 'הפלפאכל' [הכל בכל] שלקוח מנוסח ברכת המזון - 'בכל מכל כל'. הביטוי 'אלעס אונד דאלעס' פירושו: הכל ביחד, גם הדלות. ככלל, ביטויים חרוזיים היו אהובים על יהודי שופלוך, שימו לב לחרוזה של 'הפלפאכל' ו'אלעס אונד דאלעס', והיה גם את 'קינע-שינה' [קנאה ושנאה], ואת 'הם אונד שם' שנביא בהמשך המאמר.

איך קראו למסרק למשל? 'פנעם-צויפפער' במחילה מכבוד הקוראים. כלומר: מורט כינים. גם באידיש 'אויסצייפן' פירושו לתפוס משהו קטן מתוך דבר גדול באמצעות האצבע ואגודל, כלומר פעולת מריטה. ואיך אומרים בלכודיש: 'התכבד, תפוס כפי יכולתך?' - 'חפלך', [תפוס לך]. גם מישוה שעשה 'לקקענען' - כלומר, קנה במשיכה משהו שאינו שלו, הרי שהוא עשה 'חפלך'.

דיבורים ריקים וחסרי תועלת או סיפורי בדים כונו מעשה שטות, 'שבת מעשה', 'שבת שמוס' [כפי שנהוג לומר היום לסיפור שלא מאמינים לו: 'שבת נאכץ טשולנט', כלומר: ספר למי שאימין לך], או סתם כך 'היפעלעפולעם' דהיינו 'הבל הבלים'. ואם נגענו בשבת, אזי בשבת שותים 'יש ואומרים

לחיים. ה'יש נקרא 'שארעף' - קיצור של יין שרף, אבל 'יש גרוע נקרא 'מיס שארעף' דהיינו 'יש מזויף שהוא בעצם מים.

רווק זקן נקרא כמובן 'אלטער בחער', ביטוי מוכר בכל מקהלות האשכנזים, [קופסת בשמים מכוסה]. ילד אהוב נקרא 'פינעדקע' - אולי כי הוא מכבד את חוריו, וילד יפה נקרא 'פיסעל', כלומר: יפה כמו תמונה. זאת משום שהתמונה עצמה היתה נקראת 'פיסעל', כנראה בהשפעת 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה', וילד שלא כל כך שמע בקול חוריו, היתרו בו, איך לא, 'בשמע בני'...

היו גם הרבה ביטויים דתיים שעברו הסבה לעניינים של חול, על דרך ההומור: 'מי שבינדך' למרות שהוא לקוח מהתפילה, הוא ביטוי אירוני 'למקלחת' הגונה שמישהו מקבל. והביטוי 'פפורה הינדל' או 'פפורה הינקל' [תרגול כפרות] היה כינוי למישהו שסובל בשביל עוונות אחרים, כמו שאנו אומרים 'שעיר לעזאזל'. כשאמר 'מקטרג' התכוונו להלשנה אצל הרשויות. וצמד המילים 'כשר-טריפה' היה כינוי למשהו הפוך מאוד, מאוד לא נכון. כשאמר 'חליצה' לא התכוונו לחליצה ההלכתית אלא לשליפת פרסה של סוס מרגלו...

החנאות הנוצריות זכו תמיד לכינויים 'מחמיאים' אצל היהודים, ולא דווקא בשופלוך. ליל ה'ניטל' נקרא 'קראצמאך' (שיבוש מכון של כריסמס) שפירושו 'גיד לי', וחגא אחרת שנקראת אצלם 'ליל כל הקדושים' נתכנתה בשם 'ליל כל הקדישים', שינוי קטן מחולם לצירי - והמלה קיבלה משמעות הפוכה לגמרי. צריך להכיר את לשון התורה כדי להבין את משמעותו של כינוי גנאי זה, ואכן ראיתי פעם מאן דהו שכנראה לא קרא ולא שנה, והוא מתממה מה ענין קדישים לכאן?

בשפת היהודים שהתגוררו בשופלוך, 'עריילעם' - הוא הכינוי שלו זכו הגויים המקומיים. מחמת הביטוי הזה, כונה היהודי בטעות 'ריילעם'. הביטוי נולד בעקבות ההבנה הגויית המוטעית ש'עריילעם' הוא 'א' - ריילעם, דהיינו לא ריילעם, ואם הגוי הוא לא ריילעם, כנראה שהיהודי הוא ריילעם. היהודי נקרא כמובן גם 'ייד', כמו בכל תפוצות ישראל, אבל משום מה הוא כונה גם 'איציק', אולי זה היה כינוי נפוץ ליהודי כמו 'מושקה' המוכר לנו?

